

Rácz Gábor

A demokratikus béke elmélete

A cikk a demokratikus béke elméletének kialakulásával és annak a gyakorlatban való alkalmazhatóságával foglalkozik. Bemutatja, hogy az elmélet miképpen vált politikai ideológiává az 1980-as évek után, valamint azt, hogy az elmélettel kapcsolatban milyen tudományos viták zajlottak le az elmúlt évtizedekben.

Kulcsszavak: biztonságpolitika, demokrácia, demokratizáció, háború-béke, nemzetközi kapcsolatok

Rácz Gábor: *The Theory of Democratic Peace*

This article deals with the theory of democratic peace. It elaborates on how this theory emerged and how it works in practice? The article tries to show how this theory became a political ideology in the 1990s and early 2000s, and what kind of scientific debate ensued over it in the last decades.

Keywords: security policy, democracy, democratisation, war–peace, international relations

A demokratikus béke elméletét először Immanuel Kant fogalmazta meg a 18. század végén három különböző írásában. Ezek a művek az *Egy világpolgár gondolatai az emberiség egyetemes történetéről*, *Az erkölcsök metafizikája* és *Az örök béke* voltak. Kant korában Európa nagyon sok fegyveres konfliktust élt meg. A szerző ezért arra kereste a választ írásaiban, hogy miképpen tudnának az államok egymás közötti viszonyaikban kilépni a nemzetközi rendszert jellemző anarchikus állapotból, és egy békés világrendet megvalósítani.

Kant ezekben az írásokban először a háborút kiváltó okokat elemezte. Ezeket az okokat a túlzott államadósságokban, az egymás belügyeibe való beavatkozásban, a zsoldoshadse-
regek léteben és a titkos diplomáciában vélte látni. Ezért úgy gondolta, hogy ezeket vissza kellene szorítani.¹

Az okok feltárásán túlmenően három „definitív cikket” fogalmazott meg, amelyek együttes teljesülése lehetővé tenné egy békeszövetség létrehozását, amelynek tagállamai nem háborúznának egymással. Ezek a cikkek a következők voltak.

- Az első cikk szerint a despotikus kormányzatok hajlamosak a háborúra, ezért a béke érdekében szükséges lenne, hogy demokratikus, alkotmányos köztársasági kormányzatok jöjjenek létre minél több országban. Kant szerint az olyan kormányzat, amely a nép ellenőrzése alatt áll, és hatalmát korlátozza az alkotmány és a hatalmi ágak szétválasztása, nem tud a nép támogatása nélkül háborút indítani, ezért sokkal kevésbé hajlamos a háborúzásra.

¹ Immanuel KANT: *Az örök béke*, PEN Könyvkereskedés, Budapest, 1943.

- A második cikk szerint szükség lenne egy olyan nemzetközi szervezetre, úgynevezett békeszövetségre, amely nem állam lenne, de tagjai köteleznék magukat az erőszaktól való tartózkodásra és vitáik békés rendezésére. Egy ilyen szövetséget demokratikus országok alkotnának. Kant szerint akkor tudna ilyen szövetség létrejönni, ha egy nagyhatalom alakulna köztársasággá, és aköré csoportosulnának a kisebb államok.
- A harmadik cikk szerint a béke érdekében szükség van egyfajta nemzetközi jog megalkotására, amely szabályozná az államközi kapcsolatokat, továbbá szükség van a nemzetközi kereskedelem elterjedésére és növekedésére, mivel az egymással kereskedő államoknak nem lenne érdekük háborúzni egymással.²

A demokratikus köztársasági államforma, a békeszövetség, a nemzetközi jog, illetve a nemzetközi kereskedelem tehát Kant szerint a béke garanciái. Kant elmélete a saját korában még nem váltott ki nagyobb érdeklődést, és a diplomáciai vagy a politikai szférára sem gyakorolt nagyobb hatást. A demokratikus béke elmélete hosszú idő elteltével, az 1980-as évek elején került újra az érdeklődés középpontjába. Ennek oka, hogy a demokráciák csak lassacskán és fokozatosan alakultak ki és terjedtek el a világ különböző részein. A 20. század első felében még viszonylag kis számú demokrácia létezett csupán, és azok is szinte mind a nyugati világban.

A gyarmatbirodalmak felbomlása és az 1970-es évek elején meginduló harmadik nagy demokratizációs hullám azonban világszerte jelentősen megnövelte a demokráciák számát. A hidegháború vége pedig jelentősen átrajzolta a nemzetközi erőviszonyokat. Mindezek miatt újra érdekessé vált Kant régi elmélete azzal kapcsolatban, hogy miként lehetne garantálni a nemzetközi békét egy új világrendben, valamint az, hogy a demokráciák léte és növekvő száma miképpen befolyásolja a nemzetközi világrendet.

A demokratikus béke elméletét az 1980-as évek elején Michael M. Doyle fogalmazta újra két cikkében, amelyek máig tartó vitát indítottak el. Doyle szerint immár a gyakorlatban is megfigyelhető, hogy a demokratikus berendezkedésű országok nem szoktak háborúba keveredni egymással. A Doyle által elindított vita jelentős hatást gyakorolt mind a nemzetközi kapcsolatok elméletére, mind a politika világára.

A nemzetközi kapcsolatok realista és neorealista iskolái korábban nem tulajdonítottak jelentőséget egy állam belső politikai berendezkedésének a külpolitikájával kapcsolatban. A liberális és neoliberalis, valamint a konstruktivista iskola tagjai szerint azonban a belső politikai berendezkedés fontos tényező egy ország külpolitikájában.

A liberálisok szerint a diktatúrák, amelyek saját lakosságukat is elnyomják, gyakran bocsátkoznak háborúba egymással, vagy demokratikus országokkal. A demokratikus béke elmélete tehát elsősorban a liberálisok körében vált népszerűvé. Az 1980-as évektől kezdve statisztikai módszerekkel meg is indult az elmélet gyakorlati alkalmazásának vizsgálata is. Ezt elősegítette a demokráciák növekvő száma is.

A demokratikus béke elmélete a politika világára is jelentős hatást gyakorolt. Az elmélettől függetlenül az 1980-as évek elején az USA kormányának külpolitikájában fontos elemmé vált a demokrácia terjesztése. Ennek legitimálása érdekében az elméletet beépí-

² Immanuel KANT: Perpetual Peace: A Philosophical Sketch, [online]. Forrás: Mtholyoke.edu [2017. 12. 11.].

tették az amerikai diplomácia ideológiájába. Ennek értelmében a demokrácia terjesztése helyes és szükséges, mivel ezáltal a világ békésebb hely lehet.³

A demokratikus értékek és az emberi jogok terjesztése elsősorban a demokrata párti kormányokra volt jellemző az USA-ban. 2001 után azonban a Bush-adminisztráció is felhasználta az elméletet annak érdekében, hogy legitimálja az Afganisztán és Irak elleni inváziókat és ezen országok tartós megszállását a demokrácia kiépítése érdekében. Ez utóbbi két konfliktus azonban nem hozta meg a tőle várt eredményeket.⁴

Különösen az iraki háború hosszú távú következményei miatt éri sok kritika az amerikai kormányzatot, mivel az iraki demokratizáció inkább destabilizálta a térséget, Afganisztánban pedig nem sikerült igazi demokráciát kiépíteni. Mindezek miatt napjainkra a Pentagon és a State Department munkatársai és vezetői szkeptikusakká váltak a rezsimdöntő katonai beavatkozásokkal és az azt követő hosszú katonai megszállásokkal kapcsolatban, ezért napjainkban már sokkal kevésbé támogatják az ilyen akciókat.

A demokratikus béke elmélete tehát a 21. században egy fontos politikai ideológiává is vált. Ugyanakkor az elmélet számos kritika tárgya is napjainkban. A kritikusok igyekeztek példákkal illusztrálni, hogy demokratikus országok szintén folytattak egymással háborút a történelem során. Az alábbiakban felsorolnám a leggyakrabban hivatkozott példákat:

A kritikusok gyakran hangoztatott érve, hogy az elmélet hívei nem veszik figyelembe az olyan ókori demokráciákat, mint az athéni demokrácia vagy a Római Köztársaság. Ezek az államalakulatok gyakran vívtak háborút hozzájuk hasonló politikai berendezkedésű országokkal, például a peloponnészoszi háború és a római-pun háborúk során.

Az újkori történelemből példaként lehet felhozni az alábbi háborúkat:

- az 1812-es háború az USA és Nagy-Britannia között;
- a Quasi-háború (1798–1800) az USA és az I. Francia Köztársaság között;
- az USA–Mexikó-háború 1846–1849 között;
- az amerikai polgárháború;
- a spanyol–USA háború 1899-ben;
- a búr háború 1899–1902 között;
- a lengyel–litván határháború 1920-ban;
- a brit–finn háború a második világháború alatt;
- az izraeli–libanoni háborúk (például a hatnapos háború);
- a ciprusi–török konfliktus 1974-ben;
- a futballháború Honduras és El Salvador között 1969-ben;
- a délszláv háborúk az 1990-es években a Balkánon;
- a Peru–Ecuador-határháború 1981-ben és 1995-ben.

Ahhoz, hogy meg tudjuk ítélni a fent leírt konfliktusokat a demokratikus béke elmélete szempontjából, először is tisztázni kell két dolgot: mit tekintünk demokráciának és mikor

³ John R. O'NEAL – Bruce RUSSET: The Kantian Peace – The Pacific Benefits of Democracy, Interdependence, and International Organizations, [online], 1999. 10. *World Politics*, Vol. 52. [2017. 12. 11.].

⁴ Condoleezza RICE: The Promise of Democratic Peace, Why Promoting Freedom Is the Only Realistic Path to Security, [online], 2005. 12. 11. Forrás: U.S. Department of State Archive [2017. 12. 11.].

beszélhetünk háborúról? Az elmélet kritikusai ugyanis gyakran módszertani szempontból illetik kritikával a demokratikus béke elméletének híveit.

A demokrácia ismérveinek pontos meghatározása nem egységes a kutatók körében, bár általában a szabad választások és a nép által választott kormány megléte alapkritérium nagy részük számára. Az is többnyire elfogadott, hogy alkotmányos berendezkedésnek kell lennie az országban, és a felnőtt lakosság legnagyobb részének rendelkeznie kell választójoggal. A demokrácia fogalma és annak tartalma azonban sokat változott az elmúlt két évszázadban, és ma is formálódik.

A liberális demokrácia alapfeltételének azt tekintem, hogy az adott országban legyen általános, egyenlő és titkos választójog, többpártrendszer, szabad választások, az emberi és politikai jogok érvényesüljenek, és a hatalmi ágak megfelelően legyenek szétválasztva egymástól. Ezeket az ismérveket a demokratizációval foglalkozó kutatók általában elfogadják.⁵

A világ demokráciáinak nagy része számos hiányossággal küzd. Sok helyen megfigyelhető, hogy bár van többpárti választás és választott kormány, a hatalmi ágak nem válnak szét, a végrehajtó hatalom túlsúlyban van a többi hatalmi ághoz képest, és az állampolgári jogok sokszor csorbulnak. Ezeket a demokráciákat illiberális demokráciáknak tekinthetjük.⁶

A háború fogalmának meghatározása sokkal nehezebb feladat. Itt a Michigani Egyetem *Correlates of War* nevű projektjében kidolgozott ismérvet tekintem mérvadónak. Eszerint háború az olyan fegyveres konfliktus, ahol egy éven belül több mint ezer ember halt meg.⁷

A fenti kritériumok alapján a felsorolt konfliktusok többségében valamelyik fél a harcoló felek közül még bizonyosan nem volt liberális demokrácia, és bizonyos területeken még erős hiányosságokkal küzdött. Ilyennek tartom az amerikai polgárháborút vagy az 1812-es háborút. Vannak közöttük olyanok – mint például a futballháború vagy délszláv háborúk –, amelyek illiberális demokráciák között zajlottak. Ezek a példák tehát inkább megerősíteni látszanak azt az elvet, hogy a liberális demokráciák között nincsenek háborúk.

Ha kiszűröm ezeket az eseteket, akkor három konfliktust lehet említeni, ahol elvileg liberális demokráciák álltak harcban egymással: a finn–brit konfliktust, a lengyel–litván és a Peru–Ecuador határháborút.

A finn–brit háború – amelyben hivatalosan az akkori brit domíniumok is részt vettek – egyértelműen két liberális demokrácia között zajlott. Ezt a kutatók nagy része el is fogadja példának. Ugyanakkor itt felmerül a kérdés, hogy valódi háborúról beszélhetünk-e, hiszen alig történtek harci cselekmények a harcoló felek között, és az áldozatok száma is elenyésző volt.

A Peru–Ecuador-konfliktus is elég rövid ideig tartott, és a halálos áldozatok száma csak néhány száz fő volt. Ezért itt is inkább határvillongásról, mint valódi háborúról lehet beszélni.

⁵ Larry Jay DIAMOND – Marc F. PLATTNER (eds.): *Electoral Systems and Democracy*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2006, 168. o.

⁶ CSICSMANN László: *Iszlám és demokrácia a Közel-Keleten és Észak-Afrikában – A nyugati típusú demokrácia adaptálásának lehetőségei és korlátai a tágabb értelemben vett Közel-Keleten*, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest–Pécs, 2006, 60–64. o.

⁷ The Correlates of War Project, [online]. Forrás: Correlatesofwar.org [2017. 12. 11.].

A lengyel–litván konfliktus már nehezebb kérdéseket vet fel. Mind a két ország demokratikus berendezkedésű volt elvileg a konfliktus idején, és a háborúnak több ezer áldozata volt, tehát egyértelműen háborúnak lehet tekinteni. A két ország egyaránt újonnan létrejött állam és demokrácia volt. Mind a két ország függetlenségi háborút vívott Oroszországgal szemben egymással párhuzamosan. Mivel új, formálódó országokról volt szó, nem voltak még fix határaik. Ezek tisztázatlansága miatt robbant ki közöttük a konfliktus. A történészek jó része ezt a háborút az Oroszország elleni függetlenségi harc melléktermékének tartja.

A finn–brit konfliktus és a lengyel–litván konfliktus – mint demokráciák közti háborúk – annak példái, hogy a liberális demokráciák közötti háború inkább szabályt erősítő kivételnek tekinthető, és csak nagyon sajátos geopolitikai helyzetben kerül sor rájuk. Az illiberális demokráciák azonban gyakran keverednek háborúba egymással vagy liberális demokráciákkal. A demokrácia minősége tehát fontos tényező a demokratikus béke szempontjából.

Az elmélet kritikusai sokszor hangoztatják azt az érvet, hogy a liberális demokrácia még eléggé új jelenségnek tekinthető a történelemben, és a liberális demokráciák többsége csak néhány évtizede léteik. Éppen ezért még nem volt történelmileg elég idő az elmélet gyakorlatban való tesztelésére.⁸

További ellenérv a kételkedők részéről, hogy a demokráciák közötti béke nem a demokratikus értékekből, hanem a demokratikus országok közös gazdasági és politikai érdekeiből következik. Vagyis nem a demokratikus értékek, hanem a közös érdekek teremtenek békét országok között. Például diktatúrák esetén a közös ideológiai platform sem mindig elég a béke fenntartásához. Példa erre a szovjet–kínai vagy a vietnami–kínai konfliktus, amelyekben kommunista országok kerültek háborús konfliktusba egymással. A közös politikai értékek tehát nem mindig elegendők a békéhez.⁹

Kant elméletében az országok közötti gazdasági kapcsolatoknak fontos szerep jut a béke fenntartásában. Korunkban azonban az eltérő politikai berendezkedésű országok is intenzív kereskedelmet folytatnak egymással a globális világgazdaságban, ami kétségtelenül elősegíti a békét, de ebben a demokráciának nem sok szerepe van. Példa erre az USA és Kína között kialakult szoros gazdasági kapcsolat és kölcsönös függés. A demokratikus béke helyett ebben az esetben inkább „kapitalista békéről” lehet beszélni.

Újabb fontos szempont, hogy a második világháború utáni világrendben a nagyhatalmak közötti háborúk már nem voltak jellemzők, ebben azonban nem a demokrácia és nem is a gazdasági kapcsolatok játszották a fő szerepet, hanem a nukleáris fegyverek elrettenítő ereje. Mivel az új liberális demokráciák nagy része ebben az új világrendben jött létre, ezért olyan geopolitikai viszonyok között léteznek, ahol eleve jóval kisebb a nagyobb háborús konfliktusok kialakulásának lehetősége, és ezért kevésbé valószínű olyan geopolitikai konstellációk kialakulása, mint amelyek például a finn–brit vagy a lengyel–litván háború kialakulásához vezettek.

⁸ Christopher LAYNE: Kant or Cant: The Myth of the Democratic Peace, *International Security*, 19. évf., 1994/2, 5–49. o.

⁹ KÖVÁRINÉ Ignáth Éva: A demokratikus béke koncepciója az új nemzetközi rendszerben, [online]. Forrás: Grotius.hu [2017. 12. 11.]; Michael HAAS: *Deconstructing the 'Democratic Peace': How a Research Agenda Boomeranged*, Publishing-house for Scholars, Los Angeles, 2014.

Kant szerint a demokráciák népképviselői jellegük miatt kevésbé hajlamosak a háborúra. Ez a nézet azonban hibásnak látszik a gyakorlatban. A liberális demokráciák ugyanis gyakran bocsátkoznak háborúba nem demokratikus országokkal gazdasági vagy geopolitikai érdekeik megvédése érdekében még akkor is, ha ez adott esetben egyáltalán nem népszerű az adott demokrácia választói körében. Jó példa erre Irak megszállása az USA által 2003-ban, vagy Afganisztán megszállása a 2001-es terrortámadások után. A liberális demokrácia tehát nem teszi az országokat kevésbé hajlamosá a háborúra, legfeljebb a háborúk céljai változtak meg. Az elmélet kritikusai azt is sokszor fel szokták hozni érvelésükben, hogy a demokratikus béke elmélete csak tényleges háborús konfliktusokat veszi számba, és nem foglalkozik azokkal az esetekkel, amikor egy demokratikus nagyhatalom titkosszolgálati eszközökkel avatkozik be ellenséges szándéktól vezérelve egy másik demokrácia belügyeibe. Itt példaként szokták felhozni az 1973-as chilei katonai, az 1953-as iráni és az 1954-es guatemalai katonai puccsot, amelyeket az USA kormányai támogattak titkosszolgálati eszközökkel.

Ezzel kapcsolatban meg kell említeni, hogy több háborút kifejezetten a demokrácia terjesztése érdekében indítottak el, például a fent említett iraki és afganisztáni háborút. (Ez persze vitatható, mivel számos gazdasági érdek is közrejátszott e két háború kitörésében, de hivatalosan ez volt a katonai beavatkozások indoka, és a korábbi rezsimek helyett formálisan demokratikus kormányokat állítottak fel az amerikaiak ebben a két országban.) A demokratizálódás mint folyamat tehát sokszor maga is háborús konfliktusok forrása. Az USA külpolitikájában az ifjabb Bush időszakában a demokrácia terjesztése azért is játszott fontos szerepet, mert azt remélték, hogy ha megteremtik a demokráciát egy országban, akkor annak hatására a környező országokban is beindul a demokratizálódás, és ezen keresztül a térség stabilitása növekszik. Ezt a szakirodalom hólabdaeffektusnak hívja. Az iraki demokratizálódás azonban inkább a Közel-Kelet destabilizálódását erősítette, ami intő jel a demokrácia elhamarkodott terjesztésével szemben.

Azt is érdemes figyelembe venni, hogy ha a diktatórikus birodalmak és azon diktatúrák, amelyek soknemzetiségű országokban működnek, demokratizálódni kezdenek, akkor ez sok esetben a dezintegrációjukhoz, ezzel együtt pedig háborúhoz vezet. Tipikus példa erre a Szovjetunió felbomlása és az azeri–örmény konfliktus, vagy éppen a volt Jugoszlávia felbomlása. A Kínai Népköztársaság vezetése számára éppen ezek a példák azok, ami miatt ellenzik saját országuk demokratizálását, hiszen Kína területi integritása az egyik legfőbb politikai célkitűzés számukra. Itt meg kell említeni példaként az ír függetlenségi háborút 1918–1920-ban is, ami Nagy-Britannia tömegdemokráciává válásának következménye volt. Ez utóbbi azért is érdekes eset, mert mindkét oldalon a liberális demokrácia hívei harcoltak, és a háború következményeként egy új liberális demokrácia született meg az Ír Szabadállam formájában. A liberális demokráciák tehát nem mindig tudják kezelni a területükön kialakult etnikai konfliktusokat, és ezek akár háborúkat is eredményezhetnek, illetve az ír függetlenségi háború jó példa arra, hogy a liberális demokrácia hívei is kerülhetnek fegyveres konfliktusba egymással nemzetiségi ellentétek miatt. Napjainkban a katalán függetlenségi mozgalom jelent hasonló kockázatot Spanyolország számára.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a tapasztalatok szerint a kiforrott és stabil liberális demokráciák napjainkban jellemzően nem szoktak egymással háborút viselni, konfliktus-

tusait békésen igyekeznek rendezni. Ugyanakkor a demokrácia terjesztése és terjedése háborúk forrása, és a liberális demokráciák a tőlük eltérő politikai és kulturális értékekkel rendelkező országokkal gyakran kerülnek háborúba. A demokrácia tehát önmagában nem tesz kevésbé agresszívvé egy országot, a közös politikai és gazdasági érdekek azonban elősegítik a béke fenntartását. Ilyen közös érdekazonosság liberális demokráciák között könnyebben alakul ki és marad fenn.

A demokratikus béke elmélete a hidegháború után a demokráciaexportálás politikájának egyik fő ideológiai eleme volt az USA kormányai és szövetségesei számára. Az iraki és afganisztáni háború negatív tapasztalatai és következményei azonban napjainkra meglehetősen szkeptikussá tették az amerikai katonai vezetést az ilyen típusú rezsimdöntő és demokráciaexportáló beavatkozásokkal szemben. Ez napjainkban főként a koreai konfliktus kapcsán látszik egyértelműnek, amikor a nyilvánvaló nukleáris fenyegetés ellenére sem kockáztat meg az USA katonai/politikai vezetése egy nyílt háborút a koreai félszigeten. Kína világhatalmi pozíciójának megerősödése az USA kárára alapvetően átrendezi a nemzetközi rendszert a 21. század második felére. Mindezek miatt a demokrácia terjesztése és terjedése láthatóan az 1970-es évektől az 1990-es évek végéig tartó nagy harmadik demokratizációs hullám után alábbhagyott napjainkban. A 2011-es arab tavasz kudarcra nyilvánvaló jele ennek a tendenciának. Ilyen körülmények között a demokratikus béke elmélete már nem játszik olyan fontos politikai szerepet, mint korábban. Ezzel együtt sokat finomodott az elmúlt évek során, és továbbra is a nemzetközi kapcsolatok elméletének egy fontos és befolyásos koncepciója maradt. Ugyanakkor a 21. századi világrendben már lehet, hogy nem a demokrácia, hanem a gazdasági kapcsolatok és a kölcsönös gazdasági függések/érdekek lesznek a nemzetközi béke fenntartásának legerősebb támaszai a nagyhatalmak, különösen Kína és az USA között. Ezért lehet, hogy a kapitalista béke elmélete háttérbe fogja szorítani a demokratikus béke elméletét.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- CSICSZMANN László: *Iszlám és demokrácia a Közel-Keleten és Észak-Afrikában – A nyugati típusú demokrácia adaptálásának lehetőségei és korlátai a tágabb értelemben vett Közel-Keleten*, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest-Pécs, 2006
- DIAMOND, Larry Jay – PLATTNER, Marc F. (eds.): *Electoral Systems and Democracy*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2006
- HAAS, Michael: *Deconstructing the 'Democratic Peace': How a Research Agenda Boomeranged*, Publishinghouse for Scholars, Los Angeles, 2014
- KANT, Immanuel: *Az örök béke*, PEN Könyvkereskedés, Budapest, 1943
- KANT, Immanuel: *Perpetual Peace: A Philosophical Sketch*, [online]. Forrás: Mtholyoke.edu [2017. 12. 11.]
- KÖVÁRINÉ Ignáth Éva: *A demokratikus béke koncepciója az új nemzetközi rendszerben*, [online]. Forrás: Grotius.hu [2017. 12. 11.]
- LAYNE, Christopher: *Kant or Cant: The Myth of the Democratic Peace*, *International Security*, 19. évf., 1994/2
- O'NEAL, John R. – RUSSET, Bruce: *The Kantian Peace – The Pacific Benefits of Democracy, Interdependence, and International Organizations*, [online], 1999. 10. *World Politics*, Vol. 52, [2017. 12. 11.]
- RICE, Condoleezza: *The Promise of Democratic Peace, Why Promoting Freedom Is the Only Realistic Path to Security*, [online], 2005. 12. 11. Forrás: U.S. Department of State Archive [2017. 12. 11.]
- The Correlates of War Project, [online]. Forrás: Correlatesofwar.org [2017. 12. 11.]